

ІСТОРІЯ І ТЕОРІЯ МОВИ В СУЧАСНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ

Л.Л. Звонська, канд. філол. наук, доц.

ІНДИКАТИВНА СИСТЕМА ЧАСОВИХ ФОРМ ДАВНЬОГРЕЦЬКОГО ДІЄСЛОВА

У статті розглядається система форм індикатива давньогрецької мови з точки зору дослідження її видо-часової специфіки з античних часів і до сьогодні.

The article research the system of indicativ's forms in the Old Greek Language with relation to the analysis its aspectual and temporal specific from antics times for today.

Дієслівні часові форми – це не просто формально-граматичне вираження об'єктивних універсалій часових відношень, а функціонально-семантичні форми мовного відтворення перцептивного часу носіями конкретної мови.

Грецька мова, як і більшість індоєвропейських мов (зокрема латинська, германські, романські, слов'янські), має справу з тричленною граматичною опозицією: минуле / теперішнє / майбутнє. Для часових форм грецького дієслова характерною є широка взаємозамінність, завдяки якій мова набуває гнучкості і точності в передачі думок. Практично кожна часова форма в об'єктивному розумінні може передавати перцепцію будь-якої часової ситуації. Мовні факти якнайкраще засвідчують, що часова дієслівна форма не має прямого реалійного корелята, а оперує темпоральними моделями з поліфункціональними семантичними характеристиками.

Первісно категорія часу в античній лінгвістичній науці трактувалась з філософської точки зору. Платон розрізняв формальні засоби протиставлення значень теперішнього (παρών), минулого (παρεληλυθός), майбутнього (μέλλον). З часів Аристотеля бере початок погляд на час як морфологічну і синтаксичну категорії; він уперше пов'язав їх значення з моментом мовлення як вихідним поняттям граматичної категорії часу¹. Стоїки створили часо-видову систему, яка включала три часи на позначення доконаної дії (ἔνεστώς συντελικός, παρωχημένος συντελικός, μέλλον συντελικός) та три часи для вираження недоконаної дії (ἔνεστώς παρατατικός, παρωχημένος παρατατικός, μέλλον παρατατικός). Детальне дослідження учення стоїків про аспектуальні характеристики дієслова провадили такі вчені, як Р. Гірше^{2,3} та П. Гривеллі⁴.

Діонісій Фракієць встановив канонічну триступеневу класифікацію часу: ἐνεστώς (теперішній), παρωχημένος (минулий), μέλλον (майбутній). Минулий час охоплював чотири різновиди: παρατατικός (imperfectum) ἄριστος, παρακείμενος (perfectum), ὑπερσυντελικός (plusquamperfectum)⁵. Великий вклад у розвиток цієї системи зробив Аполлоній Дискол, який розглядає час з позицій синтаксису й водночас обґрунтовує відносно-часове значення морфологічної категорії часу у verba infinita^{6,7,8}.

Грецьке дієслово в усіх способах розрізняє вид дії (доконаний, недоконаний, результативний); форми дійсного способу, окрім виду, виражають час дії. Спираючись на тезу Ю.С. Маслова про те, що “категорія виду існує не в усіх мовах, зате аспектуальність в тій чи іншій мірі представлена скрізь”⁹ та Р.О. Якобсона про співвіднесеність аспектуальних, темпоральних і таксисних категорій¹⁰, можна простежити зв’язок між граматичним темпоральним визначенням та видовою експлікацією і навпаки.

Часо-видове співвідношення дієслівних словоформ давньогрецької мови можна подати у вигляді такої схеми:

<i>час/вид</i>	<i>недоконаний</i>	<i>доконаний</i>	<i>результативний</i>
<i>теперішність</i>	praesens		perfectum I-II
<i>минулість</i>	imperfectum	aoristus I-II	plusquamperfectum I-II
<i>майбутність</i>	futurum I-II		futurum III

У кожній часовій площині виражені часо-видові показники доконаної, недоконаної та результативної дії. У теперішньому часі презенс поєднує в собі форми доконаного і недоконаного виду, а перфект виражає результативність. У системі минулих часів імперфект виражає недоконану дію, аорист – доконану, а плюсквамперфект – результативну. У системі майбутнього часу футурум I-II може виражати як доконану, так і недоконану дію і за цією функцією співвідноситься певним чином з роллю презенса у полі темпорального значення теперішнього часу, а футурум III виражає результативність.

Уже античні граматисти започаткували семантичний аналіз дієслівних часових форм. Вони підкреслювали, що при всій власне часовій і видовій різниці поміж часовими формами, між часами є певний зв’язок, спорідненість¹¹. Античними граматистами були започатковані терміни-назви часів з промовистою дефінітивною етимологією. Ці терміни були скальковані римськими граматистами й успадковані європейською філологічною наукою.

Певна стрункість морфологічної структури не приховує семантичних суперечностей. Грецька ви́до-часова система індикатива будується на базі опозиційних кореляцій: видової, яка бере витoki з праїндоевропейського мовного стану і з часом ослаблюється, ви́до-часової та відносно-часової. Кожна часова форма співмірна з цією тричленною системою, на яку, окрім того, контекстуально на­слоюються лексико-граматичні засоби вираження темпоральності, мо­дальності, таксисності та інші функціональні категорії, тобто ви­творюється структурно-функціональна парадигма формально-граматичного та функціонального значення форм.

В історії дієслівної системи грецької мови з особливою ви­разністю проходить процес розширення абсолютних значень кон­текстно-функціональними і заміна видових протиставлень опозиціями відносно-часового значення, який є характерним для багатьох мов^{12,13}. Історія індоевропейських мов засвідчує процес реду­кції видової системи, а ослаблення видових значень призводить до розвитку відносно-часових граматичних значень, як підтверджує структурний аналіз¹⁴. Опозиція до­конаності / недо­конаності з абсолютної стає відносною і з формально-граматичної переходить у функціонально-граматичну.

В індоевропейській прамові-основі категорії часу передував вид дієслівної дії: дієслівні словоформи, залежно від формотворчих основ (до­конаного чи недо­конаного виду), виражали тільки вид дії, а ознаку часу передавали об­ставини (прислівники, прийменникові кон­струкції, підрядні речення часу, відносні, умовні тощо). Свідчення цієї син­таксично-обумовленої категорії часу знаходимо в Гомера, коли поєднання прислівника *πάρος* з презентною формою передавало значення минулого часу: *πάρος γε μὲν οὔτι θάμίζας* (Σ 386) *чи ти раніше не приходиш*.

У сучасному мовознавстві загально­визнаним є той факт, що категорія часу формува­лася не в межах категорії темпоральності, а на базі взаємодії її окремих елементів та категорії виду; розвиток футуральних форм засвідчує історичний зв'язок з категорією мо­дальності. Одно­стайною є думка вчених, сформульована Я. Сафаревичем: "Категорія часу як основа диференціації формацій системи дієвідміни виникла лише в епоху са­мостійного розвитку окремих діалектних груп індоевропейської мови"¹⁵.

Нерозмежованість темпорального ви­значення і нечіткість класичної тричленно­ї опозиції презент / аорист / перфект відзначав

П. Шантрєн¹⁶. І.А. Перельмутєр зазначає, що “навіть в історично засвідченій грецькій мові, мові гомерівського епосу, а частково й в більш пізній давньогрецькій мові ще відсутня завершена і струнка система дієвідміни”¹⁷.

Стосовно часової системи давньогрецького дієслова, то вперше завважена Г. Курціусом¹⁸ видова різниця у значенні часових форм набула пріоритетного трактування у семантиці дієслівних форм у наступних дослідженнях. І. Нетушил у відомій праці про основні значення грецьких часів у основу семантичної диференціації форм індикатива покладає видову опозицію доконаного і недоконаного виду. З точки зору функціонально-семантичної парадигми темпоральності значною мірою можна погодитися з твердженнями автора з приводу того, що в основі системи давньогрецького, як і індоєвропейського, дієслова лежить передусім уявлення про вид дії, тоді як визначення часу за допомогою дієслівних форм є вторинним¹⁹. Але у цю дихотомічну систему не вписуються форми перфекта (як, беззаперечно, індоєвропейської категорії) та футурума, що, з огляду на його пізніше морфологічне виокремлення, не є вагомим контраргументом ідеї видової пріоритетності, проте видова індиферентність футурума опосередковано спростовує тезу про видову домінанту семантики дієслівних форм у класичний період.

Можна вважати, що у системі грецького дієслова видові і часові значення об’єднані як єдиний видо-часовий комплекс. Часова параметризація має системне вираження через категоріальне значення часових індикативних форм. Як писав Й.М. Тронський, “часова диференціація проходить лише в дійсному способі, не торкаючись інших модальних утворень”²⁰.

Дослідження дієслівної системи давньогрецької мови підтверджують тезу, вперше висунуту Й. Шталем про те, що морфологічним ядром давньогрецької дієвідміни первісно була основа аориста, яка мала абстрактне, неконкретне значення, а основа презентса була похідною із значенням конкретності дії²¹.

Реконструкцію морфологічної і функціонально-семантичної індоєвропейської видо-часової системи з подальшою транспозицією на ґрунт грецької мови доволі переконливо обґрунтовує А.М.Савченко²². Я.Сафарєвич висунув тезу, що у грецькій мові для вираження недоконаного виду використовувалася основа презентса, для утворення форм із значенням доконаності – основа аориста; система видових протиставлень доповнювалася формами перфекта,

який виражав стан, але не мав категорії виду²³. Майбутній час випадає із системи видового протиставлення основ і морфологічно є різнорідним.

Значення часів у індикативі є основним для їх темпоральної диференціації, найбільш статичним і граматично закріпленим. Проте відомий філософ і філолог О.Ф. Лосев небезпідставно твердить, що часові форми дієслова є не просто абстрагованими від мовця актами номінації дії, але актами його суб'єктивного розуміння відповідного часу²⁴. Сфера лінгвістичного функціонування індикативних форм давньогрецького дієслова значно ширша, ніж граматично детермінована; вона також залучає лексико-семантичну валентність слова, модальність тощо завдяки чому часова референція набуває відповідності часовій дискретності.

Наприклад, дистрибутивна множинність повторюваних ситуацій на певному рівні перетворюється в континуальну, що найлегше “втільється” у граматичних формах презенса – носіях конкретно-часових і водночас всчасових характеристик. Тому довільність розподілу членів опозиції за ознаками дуративності чи моментальності, дихотомія використання диференціальних семантичних ознак, особливо стосовно поліфункціональної значимості форм презенса, ігнорування інших часових форм значно звужує і спрощує зміст цих категоріальних одиниць.

Інтерпретативне визначення часового значення дієслова все ж не домінує над його категоріально-логічною дефініцією. Хоча мовні факти засвідчують, що часова форма не має прямого предметного значення в усіх теоретично можливих випадках, але частотність ототожнення граматичного і комунікативно-функціонального темпорального значення дозволяє визначити центральну та периферійну семантичні часові моделі давньогрецького дієслова.

Домінування функціонально-семантичних принципів організації граматичної системи давньогрецької мови, звужена сфера підпорядкування формально-логічним зв'язкам визначає проблему співвідношення категоріального та вторинного темпорального дейксису форм індикатива. Тому актуальними залишаються дослідження темпоральних моделей системи індикатива у функціонально-семантичному аспекті та розгляд еволюції функціональної сфери граматичної бази парадигми темпоральності як етно-специфічних репрезентантів об'єктивних універсалій часових відношень²⁷.

¹Оленич Р.М. Присціан і антична грамати́ка. – Л.: Вид-во Львівськ. ун-ту, 1973. – С. 34; ²Hiersche R. “Aspekt” in der stoischen Tempuslehre? // Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. – 1977. – № 91. – S. 275-287; ³Hiersche R. Grundzüge der griechischen Sprachgeschichte bis zur klassischen Zeit. – Wiesbaden: Harrassowitz, 1970; ⁴Crivelli P. The Stoic Analysis of Tense and of Plural Propositions in Sextus Empiricus, Adversus Mathematicos X 99 // The Classical Quarterly. – 1994. – № 44. – P. 490-499; ⁵Кобив И.У. Система граматических понятий и терминов древнегреческого учения о языке: Автореф. дис. ... д-ра фил. наук. – К., 1973. – С. 7; ⁶Apollonii Dyscoli grammatici Alexandrini De constructione libri IV. – Leipzig: Ed. G.Uhlig, 1910; ⁷Apollonii Dyscoli grammatici Alexandrini De verbo liber. – Berolini, 1813; ⁸Lallot J. La description des 'temps' du verbe chez troisgrammairiens grecs (Apollonius, Stéphanos, Planude) // Histoire, Epistémologie, Langage. – 1985. – № 7. – P. 47-81; ⁹Маслов Ю.С. Очерки по аспектологии. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – С. 14; ¹⁰Якобсон Р.О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол // Принципы типологического анализа языков различного строя. – М.: Наука, 1972. – С. 101.¹¹ Див. пос. 1. – С. 70-76. ¹²Velten H.V. Studien zu einer historischen Tempustheorie des Indogermanischen mit besonderer Berücksichtigung der modernen europäischen Sprachzweige // ZVS. – 1933. – Bd. 60. – S. 185-211; ¹³Druet F.-X. L'Aspect en grec classique: une écolede nuances // Les études classiques. – 1983. – № 51. – P. 97-104; ¹⁴Hermann E. Die Altgriechischen Tempora: Ein strukturanalytischer Versuch // NGG. – 1943. – № 15. – S. 583-649; ¹⁵Сафаревич Я. Развитие формативов времени в индоевропейской глагольной системе // Проблемы индоевропейского языкознания. – М.: Наука, 1964. – С.16; ¹⁶Шантрэн П. Историческая морфология греческого языка. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – С. 127, 198; ¹⁷Перельмутер И.А. Общеиндоевропейский и греческий глагол. – Л.: Наука, ЛО, 1977. – С. 31; ¹⁸Curtius G. Das Verbum der griechischen Sprache: 2 Bd. – 2-te Aufl. – L., 1880. – С. 178-182; ¹⁹Нетушил И.В. Об основных значениях греческих времен // ЖМНП. – 1891. – С. 88; ²⁰Тронский И.М. Заметки о видо-временной системе латинского глагола // Вопросы грамматики: Сб. ст. к 75-летию акад. И.И.Мещанинова. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1960. – С. 95; ²¹Stahl I.M. Kritisch-historische Syntax des griechischen Verbuns der klassischen Zeit. – Heidelberg: C. Winter, 1907. – С. 212; ²²Савченко А.Н. Древнейшие грамматические категории глагола в индоевропейских языках // Вопросы языкознания. – 1955. – № 4. – С. 111-120; ²³Сафаревич Я. О выражении совершенности и несовершенности в латинском языке // Вопросы глагольного вида. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – С. 324; ²⁴Лосев А.Ф. Языковая структура. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – С. 208; ²⁵Звонська Л.Л. Генеза парадигми темпоральності у давньогрецькій мові. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005.